

Індекс людського розвитку як критерій оцінки економічного та культурного поступу країн

У статті розглядаються сутність, особливості та недоліки індексу розвитку людського потенціалу, пропонуються шляхи вдосконалення методики оцінки економічного та культурного розвитку країн світу.
людський потенціал, економіка, людський розвиток

Постановка проблеми та її актуальність. Основною рушійною силою технічного прогресу є насамперед інтелектуальний потенціал – капітал нації, який створюється в науково-дослідних інститутах, лабораторіях та вищих навчальних закладах. Проблеми розвитку національної економіки неможливо вирішити без підвищення якості освіти та належного управління економічними процесами, що відбуваються всередині країни.

Поняття „економіка, що ґрунтується на знаннях” (knowledge-based economy) останнім часом набуло значного поширення у світовій економічній літературі, відображає визнання того, що наукові знання та спеціалізовані унікальні навички їхніх носіїв стають головним джерелом і ключовим фактором розвитку матеріального та нематеріального виробництва, забезпечуючи країні стійкий економічний розвиток.

З 1993 року Організація Об'єднаних Націй (ООН) у щорічному звіті з розвитку людського потенціалу використовує індекс людського розвитку (ІЛР). За даними цього індексу формується рейтинг економічного та соціального розвитку країн. На нашу думку, методика розрахунку ІЛР має певні недоліки, які негативно впливають на результати розрахунків, і саме тому дані ІЛР не завжди відповідають дійсності. Таким чином, рейтинг країн не є стовідсотково достовірним, а місце в ньому так чи інакше впливає на інвестиційну привабливість країни, що є одним із головних факторів економічного розвитку держави.

Таким чином, необхідність удосконалення методики розрахунку ІЛР та надання більш достовірної інформації щодо соціально-економічного розвитку країн зумовлює актуальність нашого дослідження.

Отже, на нашу думку, індекс як узагальнюючий показник ефективності соціальної політики країни має певні недоліки та суперечності, які потребують усунення. Саме це і стане об'єктом дослідження даної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Індекс людського розвитку досліджували багато українських науковців, зокрема І.В. Марченко, О.В. Бікла, А.В. Ревенко, О.О. Мельник та інших.

© В.О. Буряк, К. В. Самсонова, 2010

Мета дослідження – охарактеризувати ІЛР, методологію його визначення та запропонувати можливі варіанти подолання методологічних суперечностей.

Виклад основного матеріалу. Індекс людського розвитку (або індекс розвитку людського потенціалу) (Human development index – HDI) – це індекс порівняльної оцінки рівня життя, писемності, освіти, середньої тривалості життя та інших показників країни. ІЛР було розроблено в 1990 році пакистанським економістом Махбубом ель Хаком. Методика розрахунку індексу використовує середнє арифметичне таких трьох показників соціальної політики країни:

а) середня тривалість життя при народженні;

б) індекс освіти: рівень писемності дорослого населення країни (2/3 індексу) і сукупна частка учнів та студентів (1/3 індексу);

в) величина ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності [1].

Тривалість життя – це показник, який визначається як очікуваний при народженні. Другий показник – грамотність та охоплення навчанням – застосовується до населення віком від 15 років і старше й передбачає уміння читати й писати нескладні тексти. Охоплення навчанням – показник, який характеризує відношення кількості тих, хто навчається (незалежно від віку) в навчальних закладах I–III рівнів освіти (початкової, середньої та вищої) до чисельності тих вікових груп, які мали бути охоплені цією освітою. Третій показник – ВВП на одну особу – це найслабша ланка в структурі ІЛР для України [1].

Ці компоненти за спеціальною формулою зводяться в один загальний індекс. Теоретично він може мати максимальне значення – 1,000, а мінімальне – 0,000.

З теоретичної точки зору індекс призначений стати показником того, як країни використовують свої матеріальні блага на користь населення, тобто на соціальний розвиток країни. За словами Махбуба ель Хака, „основна мета розвитку – це розширення виборів, які можуть робити люди, а також створення середовища, в якому люди могли б жити здоровим та творчим життям” [2].

Взагалі, нашу країну було вперше включено в розрахунки ІЛР у 1993 році. Тоді, за розрахунками за 1990 рік, вона посідала 45-те місце, а абсолютне значення зведеного індексу дорівнювало 0,844. Десятирічна криза зумовила різке зниження показників середньодушового ВВП й істотне скорочення тривалості життя. А найгірші рейтингові показники припали на 1995 рік (звіт з розвитку людського потенціалу на засіданні ООН 1998 року) – 102-ге місце.

Із виходом із кризи, початком економічного зростання становище України в ІЛР з року в рік поліпшувалося, і в 2004 році Україна знаходилася на 70-му місці з індексом 0,777, а у 2005 році замість прогнозованого поліпшення й підняття на дві-п'ять сходинок Україна опинилася на 78-му місці з індексом 0,766 [3].

Україна – одна з небагатьох європейських держав, що досі залишається в групі країн із середнім рівнем людського розвитку за глобальним рейтингом Програми розвитку ООН. ІЛР за підсумками доповіді ООН за 2009 рік становив 0,796 (85 місце в глобальному рейтингу з 182 країн) [4].

На нашу думку, кількість людей, що навчаються, навряд чи є достатнім показником інтелектуальності нації, а тривалість життя – надійним індикатором здоров'я населення. Дана невідповідність досить очевидна, проте індекс використовується статистичним комітетом ООН для групування країн за соціальним розвитком вже майже 20 років.

Одним з головних недоліків ІЛР є величезна питома вага такого компоненту індексу як ВВП на душу населення. Офіційно заявляється, що економічний показник не є вирішальним в індексі, але факти свідчать про зворотне, адже першу групу складають саме країни з найвищим рівнем ВВП на душу населення (Ісландія, Норвегія, Канада та ін.).

Ще одним недоліком є те, що компоненти індексу, пов'язані з кількістю писемного населення або кількістю людей, що навчаються, вже втратили свою актуальність для більшості країн світу (через це вони вже навіть не включаються в програми національних переписів населення, тому по них показник умовно визначено у 99,0%) [1]. Таким чином, розвиненим країнам залишається, знову ж таки, ВВП на душу населення для покращення своїх позицій в індексі.

Яскравим прикладом суперечностей ІЛР є Люксембург. За ВВП на душу населення він має найвищі показники впродовж останніх років здебільшого за рахунок дуже розвиненого фінансового сектора. Проте країна не може покращити свою позицію в індексі через відносно низький показник із валового охоплення навчанням, адже у цій невеликій країні з усього лише півмільйонним населенням об'єктивно неможливо

здійснювати підготовку фахівців з усіх спеціальностей. І її жителі змушені навчатися в університетах сусідніх країн: Франції, Німеччини, Бельгії [3]. Тобто знову постає питання про те, чи реально такі показники як кількість писемного населення чи валове охоплення населення навчанням свідчать про соціальну ситуацію в країні.

Сумнівною є точність даних, що використовуються статистичним комітетом ООН під час розрахунку ІЛР. Наприклад, показник тривалості життя в Україні, наведений у звіті за 2004 рік, дорівнював 69,5 років, а потім спостерігалось його різке зниження до 66,1 року у 2005–2006 рр., а у 2007–2008 рр. показник становив вже 67,7 років, що не дотягує навіть до середньосвітової величини [3]. Цікаво, що за один календарний рік цей дуже консервативний показник спочатку знизився на 3,4 року, а потім зріс на 1,6 років. Для нормальних (відсутність війни) умов існування населення таке навряд чи можливо в будь-якій країні.

Крім того, відмінності є і у методиках (національних та міжнародних) розрахунку більшості показників, що наводяться у звіті „Про розвиток людського потенціалу”.

Отже, для вдосконалення індексу, на наш погляд, необхідно включити в ІЛР такі складові, як наприклад, грошові вкладення у соціальні програми, показники зайнятості та безробіття, участь країни у міжнародних соціальних проектах, кількість видатних науковців, рівень участі населення в управлінні державою, кількість дітей у сім'ях та можливість надання їм гідної освіти тощо. Показники писемності та залученості до освітнього процесу доцільно було б замінити на показники індексу культурного капіталу, який, як і ІЛР, щорічно розраховується міжнародними інституціями.

Висновки. Отже, ІЛР має ряд недоліків: неточність даних, що використовуються під час його розрахунку, пріоритетність показника ВВП над іншими показниками та ін.. Задля того, щоб ІЛР відображав реальну дійсність, на нашу думку, необхідно включити в індекс інші складові, які відображають рівень розвитку культури в країні, соціальних та економічних відносин.

Список літератури

1. Бікла О. Індекс людського розвитку як показник ефективності моделей соціальної політики// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtpsa/2008/articles/Bikla.pdf.
2. Human Development Report 2009/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf.
3. Ревенко А. Чому Україна опинилася на 78-му місці у світовому індексі людського розвитку/ [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2005. – №37. Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2020/51317>.
4. Турчина С. Г. Інтелектуальна складова людського потенціалу: інноваційні напрямки розвитку в умовах глобалізації // Вісник Хмельницького національного університету. Науковий журнал – 2010. – №2. – Т.2. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/natural/Vchnu/Ekon/2010_2_2/036-038.pdf.